

Dr. Ledia DUSHKU
(Tiranë)

**SITUATA POLITIKE DHE SHOQËRORE NË KOSOVË
SIPAS RAPORTIT TË MAZAR SOPOTIT (12 NËNTOR - 9
DHJETOR 1941)**

Pushtimi gjerman i Ballkanit (prill 1941) dhe marrëveshja e Vjenës mes Ribentropit dhe Cianos që e pasoi atë, solli ndryshime të rëndësishme për kufijtë e shtetit shqiptar. Shqipërisë Londineze iu bashkuan, sipas marrëveshjes së Vjenës, pjesa më e madhe Kosovës, territoret shqiptare të Ulqinit, Tuzit, Plavës, Gucisë, Rozhajës, si dhe viset lindore nga Dibra në Strugë.¹

Në vjeshtë të vitit 1941, situata në rajonin e Kosovës nuk ishte e qetë. Njoftime të shumta për shqetësime të rendit, probleme ekonomike dhe pakënaqësi të banorëve i vinin shpesh qeverisë së Tiranës. Në përpjekje për të mësuar më shumë, një numër nëpunësish të administratës qendrore u dërguan në Kosovë. Midis tyre ishte dhe Masar Sopoti, shef seksioni në Ministrinë e Kulturës Popullore.

---

¹ Muhamet Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore (1941-1945)*, Prishtinë: “Dukagjini”, 1997, f. 19.

I dërguar nga Drejtoria e Përgjithshme e Shtypit, ai u nis më 12 nëntor 1941 në një udhëtim në Kosovë. Qëllimi i udhëtimit ishte studimi i gjendjes politike e shoqërore në këtë rajon. Udhëtimi tre javor vazhdoi deri më 9 dhjetor 1941 dhe përkon me periudhën e largimit të qeverisë së Shefqet Vërlacit dhe formimin më 4 dhjetor të qeverisë së Mustafa Krujës. Interesantja e raportit është se, hartuesi i tij jep një pasqyrim të imët të realitetit mbështetur në opinionin dhe perceptimet e shqiptarëve. Megjithatë, ai mban firmën e një nëpunësi të administratës fashiste, gjë që është e dukshme si në frymën edhe në përmbajtjen e tij. Raporti shumëfaqësh ruhet në Arkivin Qendror të Republikës së Shqipërisë në fondin e Perikli Semit, dosja 974.²

Disa nga çështjet e trajtuara në raport po i paraqesim më poshtë:

Administrata: Puna e Komisarariatit të Lartë Civil të Lartë

Udhëtimi i M. Sopotit nisi nga Tropoja, Bicaj e Luma, zona këto të cilësuar problematike sa i përket qetësisë për shkak të trazirave dhe ngatërresave që shkaktonin çetat shqiptare, të cilat i bënë rezistencë italianëve. Ndonëse flet në shumës, raporti veçon vetëm një rën prej tyre, atë të Gani Kryeziut.³ Si mënyrën më evikase për rivendosjen e rendit dhe të qetësisë, banorët e zonës sugjerorin faljen për të tërë të arraturit për faje politike në zonat e Kukësit, Tropojës, Bicajt e Lumës.

Më tej udhëtimi ka vijuar në drejtim të Prizrenit, Prishtinës e Pejës. E përgjithshmja e konstatimeve në të tre këto qytete ishte një pakënaqësi e shprehur hapur kundrejt punës së Komisarariatit të

---

² Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSh), Fondi (më tej: F) Perikli Semi, Dosja (më tej: D) 974, Parashtrësë mbi gjendjen e tanishme në Kosovë, nga Mazar Sopot, shef seksioni i Ministrisë së Kulturës Popullore, fl. 1-43.

³ *Po aty*, fl. 3-4.

Lartë Civil. Banorët evidentonin një sërë problemesh edhe në lidhje me administratën vendore.

Pikë së pari, ata ankoheshin se administrata vuante mos punësimin e vendasve, ndonëse, sipas Mazar Sopotit, nuk mungonin njerëzit e shkolluar e me përvojë. Po ashtu raporti evidencon se edhe shumë kosovarë të shkolluar ishin hequr nga puna, siç ishte rasti i nënprefektit të Ferizajt, zotit Ismail Gorani. Sikur të mos mjaftonte kjo, nëpunësit e emëruar nga Komisari i Lartë në Tokat e Liruara në pjesën më të madhe ishin pa integritet. Ata kishin qenë nëpunës që ishin pushuar nga administrata e Ahmet Zogut për shpërdorim detyre, mungesë morale, shpërdorim besimi, përvetësim të hollash nga arka e shtetit. Nga ana tjetër, një pjesë e madhe e nëpunësve ishin të papërgjegjshëm, merreshin me tregti dhe, të zënë pas etheve të arit e të fitimit, kishin lënë pas dore detyrat shtetërore.

Mosnjohja e zonës nga pjesa më e madhe e nëpunësve, ishte një arsye tjetër e mosfunksionimit si duhet të administratës. Arsyerja e emërimit të një mase kaq të madhe nëpunësish të papërshtatshëm lidhej me emërimet nepotike. Sipas raportit, shumica e nëpunësve vinin nga Prefektura e Gjirokastrës dhe zonat përreth, farë dhe fis i Komisarit të Lartë, Fejzi Alizoti apo të njohur të tij të ngushtë. Ata ishin pa përvojë në administratë dhe në disa raste edhe të pashkolluar. Sjellja e tyre i kishte dhënë shkas mërisë krahinore, që sipas Mazar Sopotit “duhej denoncuar si një e keqe, të cilës po nuk ia pre hovi në kohë, mund të hapte plagë të rënda dhe të rrezikshme për mbarë kombin shqiptar”.⁴

Sjellja e nëpunësve të të gjithë niveleve kundrejt vendasve ishte e dëshpërueshme nga çdo pikëpamje. Sorollatja nëpër korridoret e administratës, formalitetet e gjata, hetimet dhe pyetjet e shumta shoqëronin ankuesit në zyrat e Komisarariatit. Ankesat e tyre nuk merreshin parasysh çka sillte moszgjidhjen e shumicës së tyre. Sjelljet arrogante të drejtuesve ishin një tjetër konstatim. Në

---

⁴ *Po aty*, fl. 5.

raport vihët gishti tek sjellja e nënprefektit të Gjilanit, i cili duke mos patur kurrfarë mbikëqyrjeje nga qendra, nuk kishte ngurruar të burgoste nën pretekste gjithfarësh, vendas që në të shkuarën, sipas raportshkruesit, kishin përfaqësuar shtyllat e nacionalizmit shqiptar.⁵ Nënprefekti kishte sjellë aty tërë farefisën e tij dhe nëpërmjet tyre i ishte kushtuar tregtisë, e cila në kushtet kur mbështetej nga autoriteti shtetëror sillte fitime kolosale.

Problemet arsimore dhe mënyra e jetesës në Kosovë

Problematike paraqitet në raport edhe gjendja arsimore. Pavarësisht hapjes së disa kurseve kishte ende shumë punë për të bërë. Mungesa e mësuesve dhe e shkollave evidentohet qartë prej Mazar Sopotit. Ndonëse kishte kohë që priteshin mësues nga Shqipëria, mbërritja nuk kishte ndodhur. Nga ana tjetër, përqindja e shkollave të hapura në krejt Kosovën nuk i përgjigjej as ¼ së kërkesa.⁶ Nevoja është e madhe sepse një pjesë e konsiderueshme e popullsisë ishte analfabete. Kështu, Prefektura e Mitrovicës me të tërë qarqet e saj kishte nevojë për një gjimnaz dhe 12 shkolla fillore, ndërkohë që për momentin kishte vetëm një shkollë fillore. Në Vushtrri kishte nevojë për 18 shkolla fillore kur për momentin kishte vetëm një të tillë. Në Podujevë nevojiteshin 16 shkolla fillore, ndërkohë që nuk është hapur asnjë shkollë. Shkollat ekzistuese kishte shumë nxënës dhe mësuesit ishin të pamjaftueshëm.⁷ Për të lehtësuar ardhjen e mësuesve nga Shqipëria, vendasit merrnin përsipër t'u siguronin mësuesve banesë dhe ushqim me shpenzimet e tyre, duke ja lënë tërë rrogën të paprekur.

Shtrenjtësia e jetesës dhe mungesa e higjienës ishte një tjetër problem i hasur nga Masar Sopotit në udhëtimin e tij.

---

⁵ *Po aty*, fl. 6.

⁶ *Po aty*, fl. 27.

⁷ *Po aty*, fl. 28.

Ndonëse Kosova ishte një vend i begatë sa i përket drithërave, mishit dhe bulmetit, ajo vuante së tepërmi mungesën e kripës, vajgurit, orizit dhe sheqerit. Natyrshëm, mungesat e skajshme ndikonin drejtpërsëdrejti në rritjen e çmimeve dhe padyshim në cilësinë e jetës së qytetarëve. Kështu 1 kg kripë shitej deri në 60 lekë, ndërsa 1 litër vajguri 20 franga shqiptare, 1 kg sheqer 7 franga shqiptare dhe 1 kg oriz 15 lekë.⁸

Kjo gjendje pjesërisht vinte edhe për shkak të mungesës së rrjetit rrugor dhe mjeteve të transportit. Malli i sapo blerë duhet të priste deri në 2 - 3 muaj për të mbërritur në destinacion, ndërsa një udhëtar 3 - 4 ditë për të gjetur një automjet. Ndërkohë çmimet e biletave të udhëtimit ishin të larta. Shkak për këtë ishte edhe shtrenjtësia e benzinës, litri i së cilës shkonte deri në 4 - 5 franga.

Raporti shpreh shqetësim për mungesën e reciprocitetit në shkëmbimin e mallrave midis Kosovës dhe Shqipërisë. Sipas disa kosovarëve “Kosova i ep anës së këtejme të Shqipërisë të tana prodhimet e veta: drithë, grun, gja të gjallë, prodhime bulmetore etj. Tirana asgja. Ajo mundet dhe duhet të përpiqet t’i sigurojë sa më parë popullit kosovar këto pak elemente qi janë të një nevoje kryesore”.⁹ Me të drejtë, arsyetonin ata, zgjidhja e këtij problemi duhej kërkuar në një interesim më i gjallë nga ana e shtetit. Në lidhje me sigurimin e kripës, sheqerit dhe vajgurit, Drejtoria e Rezervave të Shtetit duhej të merrte masa dhe të dërgonte vetë me mjetet e saj, mallrat e mësipërme. Furnizimi i tregut me to do t’i priste hovin edhe valës së madhe të spekulimeve, çka do të rriste thellësisht simpatinë dhe përkrahjen e qeverisë nga populli.

Lëvizja komuniste dhe marrëdhëniet e shqiptarëve të Kosovës me serbët

⁸ *Po aty*, fl. 29.

⁹ *Po aty*, fl. 30.

Lëvizja komuniste në Tokat e Liruara është një tjetër problem i evidentuar në raport. Kjo lëvizje nuk kishte gjetur terren tek shqiptarët e Kosovës dhe për momentin mbështetës të saj ishin sllavët: serbët e malazezët. Ata ishin të organizuar nën komitetet e tyre drejtuese dhe organet që siguronin lidhjet e përditshme midis qendrës dhe qarqeve. Anëtarët e Komitetit Drejtues të serbëve në Prishtinë ishin oficerë aktivë në luftën kundër Fuqive të Boshtit, që kishin zhvilluar veprime të dhunshme ndaj popullsisë shqiptare të Kosovës. Mbanin lidhje me organizatat simotra komuniste dhe paguheshin nga qeveria e Beogradit. Raporti bën me dije se propaganda organizatave komuniste sllave ishte në rritje.

Organizata serbe e Prishtinës kishte gjetur një mjet të fuqishëm dhe tepër të dobishëm për zhvillimin e veprimtarisë së saj, që ishte hekurudha. Nga Preluzha deri në Kaçanik, në shërbimin hekurudhor ishin të punësuar 270 nëpunës, nga të cilët 180 italianë, 88 serbë dhe vetëm 2 shqiptarë. Nëpunësit serbë, konsideroheshin njohës të specializuar të punëve dhe të vendit, dhe si të tillë mbanin funksione drejtuese. Nga ana tjetër, nëpunësit shqiptarë paguheshin më pak dhe ishin gjithnjë të përbuzur nga drejtuesit serbë. Në raport veprimtaria e nëpunësve serbë të hekurudhës konsiderohet si kryekëput politike dhe në të mirë të lëvizjes komuniste.

Disa nga konstatimet e raportit janë¹⁰:

Hekurudha ishte bërë “një strehë shumë e madhe propagande dhe veprimtarie komuniste”. Nëpunësit sllavë merrnin prej organizatave të ndryshme proklamata, broshura, të cilat, nëpërmjet hekurudhës, i përhapnin nëpër qendrat e Kosovës. Ata mbanin edhe kontaktet mes degëve të ndryshme të organizatave serbe brenda kufijve të Shqipërisë dhe jashtë saj, duke marrë dhe sjellë urdhra, dispozita dhe informacione të ndryshme mbi situatën e momentit. Ata kishin si detyrë të vinin në dijeni periodikisht organizatat revolucionare sllave edhe mbi lëvizjen e trupave italo -

¹⁰ *Po aty*, fl. 24-26.

shqiptare dhe gjermane. Informacionet jepeshin edhe për zonën e Mitrovicës ku serbët sërish kishin drejtimin e hekurudhës.

Edhe transportimi i njerëzve të rekrutuar nga organizatat komuniste kryhej nëpërmjet linjës hekurudhore. Në vagonët e mallrave fshehurazi zinin vend të rekrutuarit, të cilët ishin të destinuar për të plotësuar rishtazi çetat komuniste nga humbjet e pësuarra në luftë me forcat e Boshtit. Në të njëjtën mënyrë kryhej edhe transporti i ushqimit për organizatat revolucionare sllave.

Nëpunësve serbë dhe malazezë kishin në duart e tyre edhe zyrat telegrafike të stacioneve hekurudhore, me anën e të cilave bënin njoftimet e rastit. Nga ana tjetër, ata nuk ia lejonin shqiptarëve përdorimin e këtyre zyrave dhe ia mbanin të fshehtë korrespondencën.

Nëpunësit e hekurudhës ndihmonin lëvizjen komuniste, duke marrë përsipër edhe shkatërrimin e urave. Në momentin që organizatat revolucionare sllave, për nevoja taktike e strategjike të lëvizjes së tyre, vendosnin të hidhnin në erë ndonjë urë, këtë punë e kryenin nëpërmjet nëpunësve sllavë të hekurudhës. Në vende të caktuara përgjatë udhëtimit hekurudhor, ata merrnin minat e destinuarra për shkatërrim, të cilat i sillnin pranë urave, pikërisht aty, ku të tjerë aktivistë kryenin shpërthimin. Kjo ishte praktika që ishte përdorur për hedhjen në erë të urës së Sllatinës.

Marrëdhëniet mes shqiptarëve dhe serbëve në Prishtinë, Mazar Sopot i konsideron të ndera. Shqiptarët e Kosovës i perceptonin serbët si armikun e tyre të përjetshëm. Sipas një banori të Prishtinës: “Tani po e shihni mirë zotni, deri ku ka mbërritë durimi jonë. Kemi pranuar në heshtje dhe me disiplinë shembullorë të durojmë që vrasësit e padrejtë, zbatuesit e kërdive shkatërrimtare mbi vëllezërit, motrat, bijt dhe bijat tona, të gjejnë strehë dhe të gëzojnë jetë të lirë në mesin tonë. Po të duam, të tërë këta katila, i bëjmë pluhur brenda pak orëve. Por kemi pritur dhe

do të presim që drejtësia e qeverisë shqiptare të bëjë detyrën kundrejt tyre”.¹¹

Hebrenjtë në Prishtinë

Një vend të veçantë i ka dhënë në raport M. Sopotit edhe trajtimin të hebrenjve. Ai tregon se në tetor 1941, komanda gjermane në Serbi kishte marrë një varg masash energjike kundër elementit hebre. Masat kishin karakter totalitar dhe përfundimtar, me qëllim që “ta dlireshin njëherë e mirë krejt vendin nga ai element”.¹² Në një situatë të tillë, të tërë hebrenjtë e Serbisë shpejtuan të largoheshin nga vendi me çdo kusht, duke marrë udhët nëpër shtetet e Ballkanit. “Ia dolën të depërtonin ku me të mirë, ku me anë ndërrim emrash, ku ndërrim nënshtetësie, ku me anë të hollash me qëllimin e vetëm kalimin e kufirit” - shprehet Sopotit. Deri më 15 nëntor 1941 në Prishtinë kishin mbërritur 150 hebrenj, disa prej tyre së bashku me familjet. Por mënyra sesi ata kishin depërtuar aty ishte krejt e veçantë. Burrat zbrisnin prej automjeteve 2 - 3 km jashtë qytetit, ndërsa familjet e tyre vazhdonin udhëtimin me vetura deri brenda në qytet. Ata vazhdonin udhën në këmbë duke u përzier me turmën e njerëzve, me qëllim që të mos binin në sy. Sipas fjalëve të përhapura në popull, vetëm për pak kilometra me automobil, hebrenjtë kishin paguar shuma marramendëse, që shkonin deri në 45 napolona. Mbasi ishin sistemuar në Prishtinë, kishin filluar të merreshin me tregti. Ndikimi i politikës së Boshtit karshi popullsisë hebreje është i dukshëm në raport, ku nuk i mungojnë etiketime të skajshme karshi kësaj popullsie. Hebrenjtë konsiderohen si “një element ushejzash që do t’i pijnë tharmën e gjakut krejt Kombit shqiptar”, një arsye kjo e qenësishme për Sopotin, që në emër të

¹¹ *Po aty*, fl. 9.

¹² *Po aty*, fl. 13.

shqiptarëve të Kosovës të kërkonte “masa energjike dhe shumë të shpejta kundra instalimit të tyne në vend”.¹³

Çfarë pret Kosova nga qeveria e Mustafa Krujes

Mazar Sopot gjendej në Kosovë në një moment ndërrimi qeverish. Më 10 nëntor 1941, Vërlaci largohet si kryeministër dhe emërohet si ministër shteti në Romë. Në fund të nëntorit, u mor vesh se ai do të zëvendësohej nga Mustafa Kruja, i cili e mori zyrtarisht detyrën më 4 dhjetor. Sipas raportit qeveria Kruja ishte pritur me kënaqësi dhe optimizëm dhe kjo për shkak të kryeministrit.¹⁴ Për shqiptarët e Kosovës, Mustafa Kruja përfaqësonte një ndër eksponentët më të shquar të jetës politike, që kishte luftuar gjithmonë për Shqipërinë Etnike. Gjatë gjithë karrierës së tij politike kishte bashkëpunuar ngushtë me nacionalistë të zellshëm prej Kosove si me Hasan Prishtinën, Bajram Currin e Hoxha Kadri Prishtinën. Si deputet kishte qenë gjithnjë i guximshëm për të ngritur zërin në Parlamentin shqiptar në mbrojtje të vëllezërve kosovarë në robëri.

Të larta ishin edhe pritshmëritë e opinionin publik shqiptar të Kosovës, karshi qeverisë së porsaformuar. Ata kërkonin:

Armatimin e gjithë popullsisë shqiptare gjatë vijës së kufirit etnik “të Shqipërisë së vërtetë”, për të qenë në gjendje që në çdo rrethanë të përballonin çdo përpjekje të armiqve, pra të sllavëve.

Krijimin dhe organizimin e një xhandarmërie thjesht shqiptare, e cila do të lehtësonte marrëveshjen mes popullsisë dhe administratës shtetërore. Vetëm kështu do të vendosej qetësia në vend dhe do të plotësoheshin nevojat e popullsisë.

Çarmatimin sa më parë të malazezëve në Pejë, të serbëve në Prishtinë dhe të bullgarëve [kupto: maqedonasve] në Tetovë,

¹³ *Po aty*, fl. 14.

¹⁴ *Po aty*, fl. 41.

Gostivar dhe Kërçovë. Dëbimin e shpejtë të të gjithë sllavëve nga të gjitha viset shqiptare sipas shembullit që ishte duke dhënë prefektura e Mitrovicës dhe krahinat e varura prej saj.

Luftë pa kompromis kundër nëpunësve që shpërdoronin autoritetin shtetëror dhe përvetësonin të ardhurat e shtetit. Largimin e të gjithë nëpunësve me një të kaluar të errët dhe korruptive. Emërimin e punonjësve të zotë nga të gjitha viset e Kosovës, me integritet dhe njohës të mirë të zonës. Përpjekje për një shërbim më të mirë ndaj popullsisë dhe shmangien një herë e mirë të sjelljeve të frymëzuara nga një mëri e hapur kundrejt shqiptarëve të Kosovës.

Zgjidhjen përfundimtare të problemit arsimor në Kosovë duke dërguar kudo mësues, sipas nevojave të krahinave.

Sigurimin e qetësisë, e cila në zona të caktuara konsiderohej si e çartur.

Realizmin konkret të vëllazërisë kombëtare pra bashkimit kombëtar.

“Në qoftë se kabineti Kruja do të arrijë të plotësojë dhe të përmbushë plotësisht shpresat që ka mbështetur mbi të populli i Kosovës - shprehej një zotëri prishtinas - z. Kruja do të ketë kryer veprën shpëtimtare të krejt kombit shqiptar dhe të të gjithë Shqipërisë Etnike. Kjo vepër, vazhdonte ai - do të shkruhej me të vërtetë me shkronja të arta në histori të Shqipërisë dhe breznitë e ardhshme, shekuj pas shekujsh do të frymëzoheshin nga kryevepra kombëtare”.¹⁵ Zhvillimet e mëtejshme historike treguan se kryeministri Kruja nuk ia doli.

---

¹⁵ *Po aty*, fl. 43.